

térését elősegítsék és kalandos terveket szőtt néhány óras illegális pesti kiruccanásra. Azonban a párt minden erőfeszítése hiábavalónak bizonyult: Horthyék sohasem bocsátották meg neki 1920-as rajz-sorozatát.

1935 végétől javulni kezdett a helyzete. Olajfestményeket készített gazdagabb emberek részére, a szlovákiai Magyar Újság is foglalkoztatva, reklámokat készített Stósz-fürdőnek, majd megkapta ottani emigrációjának legnagyobb megbízását: a nyitrai munkásbiztosító pénztár új, modern székházának falára egy kb. 150 m²-es freskót alkotott. (A freskót a Tiso-fele fasiszta szlovák állam idején lemeszelték.)

Már nem szenvedett inséget, de ez otthontalanságából fakadó elkeseredésén mit sem változtatott: „... az életem olyan, mint egy cél nélkül, ida-oda hánykolódó hajó sorsa... Semhol nincs pihenés... Folyton csak vonat és kapkodás. Néha, amikor szegényes cökmőkom bőröndbe csomagolom, elsitom magam...” — mondotta freskójának elkészülte után. Pedig a java még hátra volt.

1938 őszén Hitler bevonult a Szudéta-vidékre. Birónak és emigráns társainak ismét menekülniök kellett. Balszerencséje most sem hagyta el: a Prágából Párizsba tartó repülőgép egyik propellere eltört, vissza kellett térnie a csehszlovák fővárosba, ahonnan csak két nappal később indulhatott újra útnak. 52. születésnapján, 1938. november 30-án érkezett Párizsba.

Biró franciaországi emigrációja — mint a bécsi — szintén 9 évig tartott. De milyen óriási volt a különbség: Franciaországban alig ismert valakit, a nyelvet törve beszélt, hivatalosan munkát nem vállalhatott, betegsége ismét kiújult. És ami a legszörnyűbb, másfél évvel odaérkezése után személyesen is megjelent Párizsban az a modellje, akiről majdnem kész szatirikus albumat rajzolta: Hitler.

A rémült és beteg Biró délnak indult, de több mint 200 km-es gyaloglás után egy francia járőr, német ejtőernyősnek nézve őt falhoz akarta állítani. Amikor végül is elengedték, 12 órával később németek fogták el. Kivégzést úgy kerülte el, hogy a németek portrékat készítették vele magukról és ezalatt módja volt a mindig nála levő K. u. K. tiszti igazolvánnyal igazolnia magyar mivoltát. Visszament Párizsba, ahonnan nem mert emigránstársaival együtt Amerikába szökni. Internáltak, kórházba került, megszökött, ismét elfogták. 1943-ban csak úgy tudta elkerülni deportálását, hogy elképzeltő állapotra miatt szállíthatatlan volt. Állandó rémületben élve, magas lázzal, gyógyszerek nélkül, 37 kilóra lefogyva, végül is meglelte Párizs felszabadulását.

A súlyosan beteg Birónak még 3 évet kellett a kórházi ágyon eltöltenie, amíg hazatérhetett. Az ebből az időből fennmaradt leveleiből elkiseredett, lelkileg megtört, de a fasiszmissal és utóéletével szemben kérelhetetlen művész arcvonásai rajzolódnak ki. Éberrel figyelte az új Magyarországról érkező híreket és dühödt sorokkal ostromozta (mint az 1920-as években, a forradalmakra visszagondolva Bécsben) az idehaza ismét kőpönyeget forgatókat, törtetőket, és a nemlétező ellenállási érdemeiket fitogtatókat. Magára vonatkoztatva egyszer azt írta, hogy „nem tekintem magam egy Károlynak, vagy egy Böhmnek... de az én mesterségemben mint művész és mint szocialista művész nekem is kijárna egy igazi és méltó rehabilitáció.”

1947. május 8-án elérkezett a hazatérés napja. A szociáldemokrata párt Fischer Tibort, a kalapácsos ember egykori birközóhajnok-modelljét küldte ki a nagybeteg művészért. Búcsúztatásakor egy párizsi magyar lap azt írta, hogy Fischer személyében a kalapácsos ember, mint „a munkásosztály Toldi Miklósa leszállt talapzatáról, hogy felkapja alkotóját és ölében hazavigye.”

Vonata másfél órát állt a bécsi pályaudvaron. Kúpejában látta viszont 13 év után újra feleséget és leányát. Majd 28 év után, május 9-én hazatért. Egy svábhegyi szanatóriumban helyezték el, jöllerhet az állam egy elhagyott villát is kiutalt számára. Ebben azonban éppúgy nem töltött egy percet sem, mint ahogy azon a katedrán sem adott már elő, amelyre az 1919-es kinevezését megújítva 1947-ben ismét kinevezték. Annak idején a kommun leverése, most betegsége akadályozta meg abban, hogy akár egyetlen órát is adjon. Még megértte, hogy Pro Arte éremmel kitüntessék és betegágyáról még táviratban üdvözölte az egyesülési kongresszust.

1948. október 6-án, 62 éves korában halt meg.

Horn Emil

A százéves komáromi múzeum

A XIX. század második felében megindult múzeumalapítási hullám az 1870-es évek legelején érte el az akkor csaknem 13 ezer lakost számláló megyeszékhelyet, Komáromot. Itt a múzeumalapítás gondolatát elsősorban a megyéhez tartozó öszönyi római tábor felszínre került régészeti leletanyaga váltotta ki, aminek megmentése céljából Römer Flóris, a magyar régészet egyik úttörője a Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottságának támogatásával már 1870—1871-ben egy történeti-régészeti egyeslet létrehozásán fáradozott Komáromban, amelynek keretében működött volna a múzeum is. Sajnos a megye akkori vezetősége nem tett érdemleges lépéseket az öszönyi régészeti leletek megmentése érdekében, így Komáromban az első múzeumalapítási kísérlet rövidesen kudarcba fulladt.

A múzeumalapítás gondolata 15 évvel később, 1886-ban újra felmerült Komáromban. Ekkor a nagyrészt kicserélődött megyei vezetőség a helyi polgári-értelmiségi réteg egy részével és a komáromi bencés gimnázium tanárainak segítségével már felkarolta az időközben megindult Ószöny—Buda vasútvonal építése során újabb felszínre került ószönyi régészeti leletek megmentését, egy a kor követelményeinek megfelelő társulat, történeti-régészeti egyesület keretében. E célból a helyi lapokban több ízben felhívást is tettek közzé, amelynek eredményeképpen 1886. december 19-én 116 taggal megalakult a *Komárom vármegyei és Komárom városi történeti és régészeti egyesület*. Az egyesület élén Zuber József, a megye akkori főispánja állt. Személye egyben erkölcsi tekintélyt is adott az induló egyesületnek, s így a tagság létszáma az első teljes együleti évben már 273-ra emelkedett. A tevékenységhez szükséges anyagiakat pedig az egyesületi tagok alapítványa és tagdíja fedezte. Az egyesület tevékenységének magvát a régészeti és a történeti emlékek, valamint a megye monográfiájának megírásához szükséges adatok gyűjtése, szakdolgozatok közzététele és a tudományos ismeretterjesztés (feloivasások, vitáestek stb.), jelentette.

Az egyesület múzeumának alapját a folyamatosan és nagyszámban bekerült régészeti és történelmi emlékek alapozták meg, amelyeknek száma már az első teljes egyesületi évben elérte az 1500 darabot. 1889. június 9-én a gyűjtemény értékesebb és kisebb tárgyaiból a református kollégium nagytermében nyilvános kiállítás rendezett az egyesület titkára, s egyben a gyűjtemény megalapítója, Gyulai Rudolf bencés tanár. Az összesen 1688 darab kiállított tárgyhoz Gyulai útmutatót is készített, Kalauz a komárommegyei és városi történeti-régészeti—egyesület múzeumában címmel. A főleg római kori anyagban gazdag gyűjteményt a kezdeti években több neves szakember is meglátogatta (pl.: Pulszky, a magyar múzeumok országos felügyelője, Domasevsky heidelbergi, Fröhlich budapesti egyetemi magántanár, Kuzsinszky, az aquincumi múzeum szervezője).

A múzeum megnövekedését követően a város és a megye lakosságának a múzeum iránti lelkesedése alábbhagyott és az 1890-es évek elejétől az egyesülettel szemben közöny alakult ki. Ez nemcsak a múzeumnak ajándékozott tárgyak számának csökkenésében és az egyesület rendezvényein való csekély részvételben nyilvánult meg, hanem abban is, hogy a tagság egy része kilépett az egyesületből. A hanyatlást nem ellensúlyozta az sem, hogy 1897-ben az újonnan felépült törvényeszéki palotában helyezték el a gyűjteményt s belőle Gyulai ugyanazon év májusában nyilvános kiállítást is rendezett.

Az egyesület főleg a múzeum életében nagy változást hozott Gyulai Rudolf Komáromból való 1897 nyarán bekövetkezett távozásá. Ezután már nem volt aki ebben tartás az egyesület, és a közöny annyira elhatárolódott, hogy elkerülhetetlenné vált az újjászervezés, ami azonban lassan folyt, s csak 1900-ban valósult meg. Ekkor az újjászervezett egyesület új nevet vett fel: *Komárom vármegyei és városi Múzeum-egyesület*. Ez tevékenységét a régészetben és a történelmen kívül a néprajzra és a természetrajzra is kiterjesztette, a múzeumot pedig a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének hatáskörébe helyezte, ami nemcsak szakmai irányítást, hanem anyagi támogatást is jelentett.

Az új egyesület keretében került múzeum 1900 őszén új székhelyet kapott a várostól. Ez a volt Esterházy pavilon, amit Esterházy Miklós gróf építtetett fából, az 1891-es Komárom városi és megyei gazdasági és iparkiallítás céljaira s utána a város tulajdonába került. Itt 1900. november 18-án nyílt meg a múzeum, a gyűjtemény harmadik kiállítása.

A Múzeum-egyesület tevékenységének magvát a gyűjtemény gyarapítása alkotta. Már nemcsak ajándékozással és vétel útján kerültek be tárgyak a gyűjteménybe, hanem az egyesület által szervezett ásatásokból és leletmentésekéből is. Az ásatásokat Weszelovszky János vezette, aki 1899 nyarán részt vett a Magyar Nemzeti Múzeumban szervezett első régészeti tanfolyamon, ahol az ásatások vezetéséhez is útmutatást kapott. 1906-ban felmerült a képzőművészeti gyűjtemény létesítésének gondolata is. Ennek kialakítása céljából az addig csak elvettve ajándékozott képzőművészeti alkotások mellé már tudatosan gyűjtöttek a képzőművészeti alkotásokat is.

A komáromi múzeum életében fontos határkövető volt 1906., amikor a Múzeum-egyesület a Történeti és Régészeti Egyesület megalakításának 20. évfordulóján számba vette az addigi eredményeket és az egyesület múzeumának elhelyezése körül felmerült újabb gondokat (az évek folyamán felszaporodott gyűjtemény a tűzveszélyes Esterházy pavilon is kintette), és arra a megállapításra jutott, hogy a városban működő három, közművelődéssel foglalkozó intézményt: a Múzeum-egyesületet, a Közművelődési Egyesületet és a Vármegyei Könyvtárat egy erős szervezetre kell összevonni, mert az egyrészt eredményesebben szolgálhatná Komáromban és a megyében a kultúra ügyét, másrészt pedig így lehetőség nyílna egy központi székház építésére is. E terv kivitelezésére az 1910-es évek elején került sor: 1910-ben a három kulturális intézmény egyesült és felvette a *Jókai Közművelődési- és Múzeum Egyesület* nevet, székházát pedig állami támogatással építették fel és 1913. november 29-én nyílt meg ünnepélyes keretek között.

A gyűjtemény kezelése szempontjából kedvező volt, hogy az újonnan felépült „Kulturpalota” két földszinti és két emeleti termében 1913 végén beköltözött a múzeum és a több mint 10 000 darabot számláló kiállításra rendezett anyaga 1914. április 12-én megnyílt a látogatók előtt. A világháború azonban megakadályozta a múzeum látogatását, ugyanis 1914. augusztusban a Jókai Egyesület felajánlása alapján a Vörös Kereszt kisegítő kórháza költözött annak nagytermébe. A múzeum vezetőségének háború alatti tevékenységéről kevés adatunk van, annyi bizonyos, hogy a gyűjteménnyel nem sokat foglalkoztak, mert amikor 1916. augusztusban a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének képviselői meglátogatták a múzeumot, termibeiben nagy rendetlenséget találtak. Jelentésükből az derült ki, hogy tekintettel a körülményekre, a múzeum vezetőségét nem hibáztatják, de felhívják a figyelmüket, hogy a rendszeres múzeumi munka megindulásakor gondoskodniuk kell a gyűjtemény esztétikusabb és végleges elrendezéséről. A háború befejezése után azonban a múzeumnak is otthon adó épület farradalmi és pártcélokra szol-

gált (a Vörös Gárda székhelye lett), majd 1919 áprilisában a rendőrfőkapitány a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának hírére az ostromállapot keretében két hónapra lezáratta.

Az első világháborút követő határmódosítások következtében a Jókai Egyesület s vele együtt a múzeum helyzete is megváltozott: egyrészt nemzeti-egységi kulturális egyesület lett, másrészt elvesztette a Dunán túli tagjait s velük együtt anyagi támogatásukat is. Ezt felismerve a Jókai Egyesület vezetősége már 1919. nyarán új, a megváltozott helyzethez alkalmazkodó programot fogadott el. Ennek a kisebbségvédelemmel átszőtt programnak a lényege az volt, hogy a csehszlovákiai magyarság nemzeti öntudatát erősítsék és kulturális szerveztségét még jobban kiépítsék. Az 1920-as évek elején a Komárom környéki lakosság — elsősorban az értelmiségi középréteg — tömegesen lépett be a magyar kultúrát terjesztő egyesületbe. A Jókai Egyesület színes rendezvényeket (bálokat, hangversenyeket, vítaesteket, felolvasásokat, színelőadásokat stb.) szervezett számukra. Ezekben az években a Jókai Egyesület Komáromot a csehszlovákiai magyar kultúra egyik szellemi központjává fejlesztette, azonban a múzeummal való törődés mind jobban hátrébe szorult. Történt ez annak ellenére, hogy Szlovákia Teljhatalmú Minisztériuma 1919 őszén a múzeumok állami felügyeletét a hatáskörébe tartozó Műemlékvédelmi és Múzeumi Kormánybizottság kezébe adta, s e kormánybizottság már 1919 decemberében állami támogatást utalványozott a komáromi múzeumnak, ami az elkövetkező években sem maradt el. Az állami támogatással együtt a múzeum vezetősége a rendelkezésre álló pénz több mint a felét tiszteletdíjként kifizette a múzeum igazgatójának s a gyűjtemény gyarapítására a ténylegesen betervezett összeg (évente átlagosan 2000 K) felét sem fordította. Így természetesen a gyűjtemény növekedése messze elmaradt az első világháború előlétől.

A meglévő forrásokból nem tudjuk nyomon követni, hogy a múzeum évi költségvetéséhez viszonyítva nagy összegű tiszteletdíjért a múzeumigazgató — Alapy Gyula — milyen munkát végzett a múzeumban. Azt tudjuk, hogy 1921-ben befejezte a gyűjtemény rendezését és így az 1914 nyaratól bezárt múzeum 1921-ben megnyitható látogatók előtt. Ez valószínűleg nem jelentett állandó nyitvatartást, hanem ha a múzeumigazgató egyéb elfoglaltsága mellett ráért, akkor engedte be a látogatókat, egyébként a múzeumot zárva tartotta. Így a nyilvánosságtól a múzeum fokozatosan elszigetelődött. Ennek oka lehetett a múzeumigazgató másirányú, szerteágazó irodalmi, kulturális és politikai tevékenysége is, amelyhez még hozzájárult a Csehszlovák Köztársasággal szembeni bizalmatlansága is.

A megfelelő törődés hiányában az 1930-as évek elejére a gyűjtemény teljesen elhanyagolt állapotba ke-

rült: a kiállító termeket nem takarították, az újonnan bekerült tárgyakat összezsúfolták. A múzeum kitarítására és átrendezésére csak 1935-ben került sor Szombathy Viktor vezetésével, akit egyben a betegeskedő múzeumigazgató helyettesítésével is megbízott a Jókai Egyesület vezetőségé. A múzeum ünnepélyes megnyitása a Jókai Egyesület fennállásának 25. évfordulóján, 1936-ban volt. Ekkorra a Jókai emlékekből újjarendezett múzeum megnyitását Alapy múzeumigazgató már nem érthette meg, mert 1936. január 20-án elhunyt. Helyét Szombathy Viktor töltötte be. Az 1936-ban bekövetkezett személyi cseré folytán gondos kezébe került múzeum életében rövidesen változást hozott az 1938-as államfordulat. Szombathy a gyűjtemény gyarapítása érdekében összegyűjtötte az első Csehszlovák Köztársaságra vonatkozó tárgyi emlékeket és ezekből külön termet rendezett be, majd 1940 nyarán Budapestre költözött. Ezután a múzeum újabb átrendezés nélkül, nem állandó nyitvatartással fogadta a látogatókat egészen a front közeledéig.

Közben a múzeum jobb fenntartása és gyarapítása érdekében a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége szorgalmazta, hogy a Jókai Egyesület öröklettként adja át a múzeumot a vármegye és a város gondozásába. Ennek elfogadására a harcok közeledtével már nem került sor. Az épület és a gyűjtemény lényegesebb károsodás nélkül vészelte át a háborút.

A második világháború befejezése után a múzeum életében új szakasz kezdődött: a hat évtizeden keresztül egyesületi keretek között működő múzeumot a Csehszlovák Köztársaság állami kezelésbe vette, majd a gyűjteményt a komáromi Járási Nemzeti Bizottság gondozására bízta, hogy belőle az állami múzeumhálózat keretébe illeszkedő járási honismereti múzeum létesüljön. A komáromi *Járási Honismereti Múzeum* létrehozására 1948-ban került sor, majd 1949-ben hatáskörének bővítésével a *Dunamenti Múzeum* elnevezést kapta. Így jogilag lehetővé vált a múzeumi munka megindulása, de a tevékenységhez szükséges feltételek (a múzeum csak albórló lett, csak az épület egyharmadát használhatta, mivel az épületet a Matica Slovenská helyi szervezete kapta, a múzeumban nem volt szakképzett munkacrő) hiányoztak. A gyűjtemény egy részét pedig — az országos jelentőségűnek nyilvánított római kori gyűjteményt és 67 darab képzőművészeti alkotást — a felszabadulás után alakult új múzeumokba helyezték át (később ezek túlnyomó része visszakérült a komáromi múzeumba).

Valójában a gyűjteménnyel kapcsolatos munka már a múzeum vagyoni jogi helyzetének tisztázása előtt, 1946-ban megindult. Dusek Mikulás, a múzeumot pártoló fiatal tanár, a komáromi középfokú fiúiskola igazgatója önszorgalomból kitakarította és felújította az állandó kiállítást, így az 1946-tól fogadhatta a látogatókat. Az intézménnyel szemben támasztott követelményeknek azonban csak részben tudott eleget tenni a múzeum, mivel a takarítón kívül nem volt állandó alkalmazottja (a múzeum igazgatójának kinevezett Dusek is csak külső munkatársként dolgozott). Ennek ellenére az 1950-es évek elején külső segítséggel megindult a régi gyűjtemény feltározása és néhány alkalmi kiállítást is rendeztek pl. 1954-ben Jókai halálának 50. évfordulója alkalmából Jókai-emlékkiállítást. Ezekben az években a gyűjtemény új anyaggal csak elvétve gyarapodott.

A múzeum felszabadulás utáni tevékenységét a helyiség- és szakemberhiány (az 1950-es évek végétől ugyan lettek állandó alkalmazottai, de a kedvezőtlen munkakörülmények miatt gyakran cserélődtek) gyakorlatilag az 1960-as évek második feléig hátráltatta. A múzeum fejlesztésére csak az 1960-as évek végén került sor, s ekkor lehetővé tették számára a volt „Kulturpalota” egészének használatát. Az épület felújítása után 1970. november 16-án új, korszerű kiállítás nyílt benne, majd ezt követően rendszeressé váltak az időszaki képzőművészeti és szakkiallításai is. Ezzel egyidőben megindult az intézmény szakképzett muzeológusokkal való ellátása is. Tevékenységük révén magasabb színvonalú lett a tudományos kutatómunka és a köznevelődési tevékenység, s a gyűjtemény is számottevően gyarapodott (1975-ben elérte a 35 000 darabot). A megfelelő körülmények közé került múzeum fellendüléséhez nagyban hozzájárult az 1968-ban kinevezett új múzeumigazgató, Kajtar József egyszerűető munkája is.

Az 1970-es évek elején kibontakozó igényesebb és sokrétűbb múzeumi tevékenység rövidesen elismerésre talált az illetékes párt- és állami szerveknél is, akik az intézmény továbbfejlődése érdekében a múzeumot a Nyugat-szlovákiai Kerületi Nemzeti Bizottság irányítása alá helyezték és területi hatáskörrel ruházták fel (módszerterületi irányítja a dunaszerdahelyi, a galántai és az érsekújvári járási honismereti múzeumot is.) Ezután tovább bővült a múzeum létszáma is. Jelenleg az intézménynek 30 állandó alkalmazottja van, közülük 12 szakképzett muzeológus (2 régész, 3 történész, 2 néprajzos, 1 művészettörténész, 1 irodalomtörténész, 1 zoológus, 1 botanikus, 1 entomológus). Az 1970-es évek közepétől a múzeum főépületén kívül négy állandó kiállítás is létesült: 1975-ben a Jókai-emlékkiállítás, és a Martosi falumúzeum, 1979-ben a Délnyugat-Szlovákia munkásmozgalmá című állandó kiállítás első része (1938-ig) és 1980-ban a Lehár-emlékkiállítás. Az elkövetkező években befejeződik a komáromi erődvonallal VI. számú bástyájának felújítása is, amelyben a múzeum állandó hadtörténeti és természetrajzi kiállítást létesít, s a csaknem 110 000-es gyűjtemény egy része szintén itt kap majd helyet. Az intézmény nagy súlyt helyez a köznevelődési tevékenységre is, ennek keretében évente átlag 10—12 időszaki kiállítást rendez, amit az állandó kiállítással együtt évente csaknem 40 000-en látogatnak. 1979-től kétnyelvű évkönyvet is megjelentet, amely a muzeológusok tanulmányait közli és beszámol az intézmény évi munkájáról.

Fehérvári Magda